

กระบวนการบรรลุอริยสัจ 4 ของพระอริยบุคคล*

The Processes and Stages of Attainment the Four Noble Truth of the Noble Person

¹สมบุญ ตาสอนธิ, พระครูพิพิธสุตาทรร, เทพประวิณ จันทรแรง และ พูนชัย ปันธิยะ
Somboon Tasonthi, Pharkru Piphitsutatorm, Thepprawin Janreang
and Poonchai Pantiya

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus.

¹Corresponding Author Email: sdtasonthi@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ (1) เพื่อศึกษาอริยสัจ 4 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (2) เพื่อศึกษากระบวนการและขั้นตอนบรรลุอริยสัจของพระอริยบุคคล (3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการและขั้นตอนการบรรลุอริยสัจ 4 ของพระอริยบุคคล

ผลการวิจัยพบว่า อริยสัจ หมายถึง ความจริงสากลแท้ไม่เป็นอย่างอื่น 4 ประการ คือ (1) ทุกขอริยสัจ ความจริงที่พระอริยบุคคล รู้ว่าเป็นทุกข์ คือ ชันธ์ 5 สรรพสัตว์ที่เนื่องด้วยชันธ์ 5 อยู่ในภพภูมิไหนก็ตาม ล้วนแล้วแต่เป็นทุกข์ทั้งสิ้น (2) สมุทยอริยสัจ ความจริงที่พระอริยะเจ้ารู้ว่า ต้นเหตุความพลัดเปลี่ยนในทุกข์ คือชันธ์ 5 นั้นแหละเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ (3) ทุกขนิโรธอริยสัจ ความจริงที่พระอริยบุคคลเข้าไปรู้ภาวะแห่งการดับทุกข์มีจริง เรียกว่า นิโรธ หรือนิพพาน (4) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ความจริงที่พระอริยบุคคลเข้าไปรู้ว่าจะทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์มีอยู่ด้วยอริยมรรคองค์ 8 ที่เกิดขึ้นพร้อมกันอย่างสมดุล

กระบวนการตรัสรู้คือการบำเพ็ญบารมีของพระสัมมาสัมพุทธต้องครบบริบูรณ์ครบ 10 ประการ ระยะเวลา 4 อสงไขยเป็นอย่างน้อย แล้วแต่ประเภทแห่งปัญญาธิกะ วิริยาธิกะ สัทธาธิกะ พระปัจเจกพุทธไม่ครบ 10 ประการและระยะเวลาอย่างน้อย 2 อสงไขย ขั้นตอนตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ปฏิจจมุปปาต ส่วนอริยสาวกกระบวนการก่อนจะเป็นอริยบุคคลต้องผ่านการอบรมบารมีจากอดีตชาติอย่างน้อย 91 กัป และต้องตรัสรู้อริยสัจ 4 จึงจะเปลี่ยนผ่านเป็นพระอริยบุคคลได้

ผลการวิเคราะห์พบว่า กระบวนการนั้นแยกออกเป็น 2 คือ (1) กัปหรือระยะเวลา เป็นไปเพื่อ
ธรรมดาของพระโพธิสัตว์ เช่น ประสูติแล้วเดินได้ 7 ก้าว (2) การสร้างบารมี เป็นไปเพื่อการตรัสรู้ และ
ขั้นตอนของผู้จะตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าตรัสรู้อรุณโอรุณโดยพิสดาร 24 ได้แก่ ปฏิจจสมบุปบาทอนุโลม 12
ปฏิจจสมบุปบาทปฎิโลม 12 ส่วนพระอรุณโอรุณตรัสรู้อรุณโอรุณโดยย่อ 4 ได้แก่ อรุณโอรุณ 4

คำสำคัญ: กระบวนการ; อรุณโอรุณ 4; พระอรุณบุคคล

Abstract

This research is of three objectives as: 1) to study the Four Noble Truths in the Theravada Buddhist Scriptures 2) to explore the processes and steps of attaining the Noble Truths of the noble person and 3) to conduct an analytical study on the processes and steps of attaining the Four Noble Truths of the noble person.

The results revealed that:- 1) the Noble Truth refers to the four universal truth viz., 1) the Truth of Sufferings or *Dukkha Ariyasacca* that the Noble One realized that all human beings are suffering with the Five Aggregates, 2) *Samudaya Ariyasacca* or the Noble Truth of the Condition of the Arising of Suffering that a Noble One realized that the origin of suffering is *Taõhà* that all human craving for the Five Aggregates, 3) *Dudkha Nirodha Ariyasacca* – the Noble Truth of the Extinction of Suffering that a Noble One attains the Unconditioned State or *Nibbàna* and 4) *Dukkha-nirodhagàminã pañipadà*: the path leading to the cessation of suffering, that a Noble One knows that the Noble Eightfold Paths is the path of purification.

2) Process is to develop the Ten Perfections or virtues practiced by a *Bodhisatta* and one needs to practice for at least four *Asaïkheyya* or incalculable and depending on the type of wisdom, effort and faith. Although, the *Pacceka*buddha : Individually Enlightened One practiced less than 10 of Perfection for at least two *Asaïkheyya* or incalculable. The process of attaining the Enlightenment of Buddha and *Pacceka*buddha, they attained the *Pañicca-samuppàda* or the Dependent Origination. For the Noble Disciples, they have developed and practiced the ten principal virtues at least ninety eons and require attaining the Four Noble Truths, thus they are called the Noble One.

3) The analysis found that the process was classified into two parts as 1) *Kappa* or the duration of life is the way of the *Bodhisattva* such as He was born and walked 7 steps and 2) to observe the Ten Perfections is for achieving the enlightenment. In addition, the process of achieving Enlightenment of the Buddha, He attained the direct Dependent Origination and reverse Dependent Origination and the Noble Disciples achieved the Noble Truth in brief, that is the Four Noble Truth.

Keywords: The Processes; The Four Noble Truth; The Noble Person

บทนำ

คำว่า โลก สำหรับคนทั่วไปอาจเข้าใจว่า โลกเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์อันเป็นกลไกหนึ่งของระบบสุริยจักรวาลในสารานุกรมเสรีวิกิพีเดียกล่าวว่า โลก (บาลี: loka; อังกฤษ: world) มีความหมายโดยปริยายหมายถึงหมู่มนุษย์รวมทั้งอารยธรรมมนุษย์โดยรวม (<https://th.wikipedia.org/wiki/11/11/2559>) โลกในสังคมทั่วไปจึงกล่าวถึงโลกในมิติของวัตถุธรรม ซึ่งไม่เกี่ยวกับสภาพจิตใจ ส่วนในทางพระพุทธศาสนาอธิบายโลกหลายนัยยะ เช่น ชั้นโลก (โลกคือชั้น) ธาตุโลก (โลกคือธาตุ) อายตนโลก (โลกคืออายตนะ) วิปตติภวโลก วิปตติสัมภวโลก สัมปตติภวโลก สัมปตติสัมภวโลก โลกทางพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา หมายถึง วัตถุธรรมและนามธรรม ซึ่งรวมความหมายกว้างไปถึงนามธรรมด้วย โลกจึงหมายถึงรูปร่างกิติ การเกิดอยู่ในโลกก็ตีไม่ว่าจะเป็นทุกตัญญู 4 คือ นรก เปรต อสุรกาย เดรัจฉาน รวมเรียกว่าโลกิยะ การเกิดในทัศนะทางพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ว่าจะเป็นภพภูมิสุคติหรือทุคติก็ตาม วนเวียนอันเป็นโลกิยะอยู่อย่างนี้ จึงมีแต่โทษมีพิษร้ายแรงเหมือนกันหมด จึงเรียกว่า วัฏฏสงสารที่เป็นยาพิษ (Thai Tripitaka 25/38/386) ภพเป็นแดนเกิดแห่งกองทุกข์ (Phra Puttharakkithera, 2009) トラบที่สรรพสัตว์ยังเกิดอยู่ต้องตกอยู่สภาพภายใต้อำนาจครอบงำแห่งทุกข์ พุทธองค์จึงสอนแต่เรื่องทุกข์ 4 ประการเท่านั้นดังที่ตรัสว่า “เราตอบเรื่องทุกข์ เรื่องทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) เรื่องทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) เรื่องทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)” (Thai Tripitaka 9/421/184) พระพุทธองค์จึงแสวงหาทางดับทุกข์เสียได้

การรู้อริยสัจ 4 จึงเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนา พระบะลังโกทะ อานันทโมตริมหาเถระ พระนักปราชญ์ประเทศศรีลังกา กล่าวว่า “ศาสนาเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อเมื่อบุคคลยอมรับว่า ความทุกข์มีอยู่ ไม่ว่าเขาจะเข้าใจความทุกข์ในลักษณะใด ย่อมต้องยอมรับในเบื้องต้นเสียก่อนว่า มีความทุกข์อยู่ในโลกนี้และเพื่อบรรลุลความหลุดพ้นจากความทุกข์นี้เอง เขาจึงต้องมีศาสนา นอกจากนั้นเขาควรต้องยอมรับว่า ถ้าหากมีความทุกข์อยู่ในโลกนี้ สิ่งที่เป็นอุปสรรคขัดขวางมิให้บรรลุซึ่งความสุขได้นั้น ได้แก่ ความไม่รู้แจ้งในความทุกข์ตามความจริง (อวิชชา) หรือความเข้าใจผิดไปว่า ความทุกข์ทั้งปวง หรือบางส่วนของความทุกข์นั้นเป็นความสุข จึงหลงยึดติดอยู่ในความทุกข์ อริยสัจ 4 ถือได้ว่าเป็นเป้าหมายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือของพระพุทธศาสนา ผู้ที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจในสัจธรรมทั้ง 4 ประการนี้ ชื่อว่าไม่รู้คำสอนในพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่สนใจใฝ่รู้พระพุทธศาสนา จึงควรศึกษาสัจธรรมทั้ง 4 อย่างละเอียด การศึกษาหลักธรรมนี้จะ เป็นปัจจัยให้เกิดความรู้แจ้งแห่งตลอดในความจริงต่อไปได้” การที่พระพุทธองค์ตรัสเรื่องการให้ทาน การรักษาศีล ธรรมเทศนาเรื่องอื่นๆ เป็นการแสดงเพื่อให้ปรับจิตใจที่เรียกว่าอนุพุททิกถาเพื่อให้ความพร้อมไม่ใช่วัตถุประสงคหลัก พอทรงทราบว่าผู้ฟังทั้งหลายมีจิตอ่อนโยน สะอาดปราศจากนิวรณ์เหมาะแก่การงานแล้ว จิตเบา มีสมาธิดีแล้ว ก็ทรงประกาศอริยสัจ เรื่องอริยสัจนี้เป็นเรื่องหลักที่พระพุทธองค์ทรงประกาศ (Thumthong, 2014)

อรรถกถา (commentary) เช่น เปฏโกปเทศปกรณ์ วิสุทธิมรรค เนตติปกรณ์ อภิธัมมัตถสังคหะ วิมุตติมรรค พจนานุกรมบาลี เช่น อภิธานปิฎก ชาติมูลา เป็นต้น และตำราวิชาการด้านพระพุทธศาสนาอื่นๆ

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยในเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้ (1) ศึกษารวบรวมข้อมูลหลักฐานจากเอกสารระดับปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2500 และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 (2) ศึกษารวบรวมข้อมูลหลักฐานจากเอกสารระดับทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลีและภาษาไทย เช่น เปฏโกปเทศปกรณ์ เนตติปกรณ์ วิสุทธิมรรค วิมุตติมรรค อภิธัมมัตถสังคหะ ปริมัตถทีปนี เป็นต้น พจนานุกรมคัมภีร์บาลีและฉบับภาษาไทย และตำราวิชาการด้านพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งหนังสือ บทความ เอกสารงานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้อง (3) การวิเคราะห์ข้อมูลในรูปแบบของ Content analysis และ Descriptive analysis จากข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิในบทที่ 1 2 และ 3 (4) การสังเคราะห์ข้อมูล งานเขียนนิพนธ์ตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์และเอกสารต่างๆ จากทุกบท (5) เรียบเรียงเนื้อหาของแต่ละบทๆ ให้สอดคล้องกัน (6) สรุปผลการศึกษาโดยเขียนรายงานในรูปแบบพรรณนา (Description) นำเสนอผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

1) อริยสัจ 4 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า อริยสัจ 4 นั้นเป็นความสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา หรือ คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ที่จะผ่านความเป็นปุถุชน ข้ามไปสู่พระอริยะเจ้า ต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้ หรือ เกิดความตระหนักรู้อย่างซาบซึ้งธรรมทั้ง 4 ประการนี้ แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่ว่าจะเกิดขึ้นในอดีต ปัจจุบัน อนาคตก็ต้องตรัสรู้ อริยสัจ 4 เหมือนกันหมดทุกพระองค์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอดีตกาลได้ตรัสรู้ อริยสัจ 4 ประการตามความเป็นจริง แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตกาลจักตรัสรู้ อริยสัจ 4 ประการตามความเป็นจริง แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในปัจจุบันกาลย่อมตรัสรู้ อริยสัจ 4 ประการตามความเป็นจริง เช่นเดียวกัน” (Thai Tripitaka 19/1094/607-608)

พระพุทธโฆสมหาเถระกล่าวว่า อริยะ หากหมายถึง บุคคล ได้แก่ พระพุทธเจ้า ปัจเจกพุทธเจ้า และพุทธสาวกเท่านั้น ส่วนคำว่า “สัจจะ” มีความหมายไว้ 7 ประการ คือ (1) สภาพที่ไม่เพี้ยน (วิปลาส) เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ (โลภะ) เป็นเหตุ (2) สภาพเกี่ยวด้วยสัจจ 4 ประการ (3) สภาพที่ทำลายทุกข์ (4) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทำลายกิเลสหรือมรรคญาณและผลญาณเป็นความจริงของพระพุทธเจ้าเท่านั้น (5) จริงแท้ หรือ ตถตา (6) ไม่เป็นเท็จ หรือ อวิตถา (7) ไม่เป็นอย่างอื่น (Phra Buddhakosajarn, 2005) พระ

อุปติสสเถระให้ความหมายว่า สัจจะที่ปฏิบัติโดยพระอริยบุคคล ชื่อว่า อริยสัจ (สัจจะของพระอริยบุคคล) และพระอริยบุคคลพึงรู้แจ้งอริยสัจทั้ง 4 (Phrauppattisasathera, 2016.)

จากรูปวิเคราะห์ของนักปราชญ์พุทธศาสนาและด้านบาลีไวยากรณ์ คำว่า อริยสัจจะ สรุปลงแปลว่า ธรรมชาติที่มีสภาพของตนเอง คือ จริงแท้ ไม่แปรผัน ไม่เป็นอย่างอื่น ที่ผู้อบรมบารมี (นับแสนกัป) มีพระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกเท่านั้นที่มีปัญญาขั้นสูงสุดเข้าไปรู้ได้

ในอริยสัจ 4 นั้น ทุกขอริยสัจจะมีลักษณะแห่งทุกขสัจจะไว้ว่า พานธลกขณฺ์ ทุกขสัจจํ สนฺตปาปรสฺสํ ปวตฺติปจฺจุปฺภฏาณํ (Phra Buddhakosajarn, 2005) แปลว่า ทุกขสัจจะ มีความเบียดเบียนเป็นลักษณะ มีหน้าที่ทำให้เร่าร้อน มีการเกิดรำไปเป็นผล อีกอย่างหนึ่ง ทุกข์ มีลักษณะปวตติ คือ หมุนไป หรือเป็นสังขตะ ดังนั้น ทุกขสัจจะ ผู้วิจัยจึงแปลว่า รูปนามขันธ 5 อันเกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง (สังขตะ) เป็นของว่างเปล่า มีสภาพบีบคั้น กัดตั้นซึ่งกันและกัน เป็นความจริงที่ไม่เป็นอย่างอื่นเป็นของสาธารณสากลแก่สรรพสัตว์ และคำว่า ทุกขอริยสัจจะ จึงหมายถึง บุคคลที่มีปัญญาเข้าไปรู้ว่า รูปนามขันธ 5 อันเกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง (สังขตะ) เป็นของว่างเปล่า มีสภาพบีบคั้น กัดตั้นซึ่งกันและกันให้แตกดับ เป็นความจริงที่ไม่เป็นอย่างอื่นเป็นของสาธารณสากลแก่สรรพสัตว์

สมุทยอริยสัจจะ คำว่า “สมุทยสัจจะ” ประกอบศัพท์ 2 ส่วน คือ สมุทย + สัจจะ สมุทย มีรูปวิเคราะห์ว่า สห อวยเวน อุทยตฺติ สมุทยโย แปลว่า หมู่ที่เกิดพร้อมกับส่วนร่วมกัน ชื่อว่า สมุทัย (Mokhakhalanannathera, 1999) สมุทัย คือ สาเหตุที่ทำให้ต้องปฏิสนธิ (ทุกข์) หรือ สาเหตุที่ประมวลพัวพันถึงภพชาติมาให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่รำไป ได้แก่ ตัณหาหรือโลภะ พระผู้มีพระภาคจึงได้รับสั่งกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด 2 อย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ กล่าวคือ (1) กามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชนไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (2) อตฺตกิลมณฺานุโยค การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (Thai Tripitaka 4/13/20) ความพอใจ ความอาลัย ความยินดี ความหมกมุ่นฝังใจในอุปาทานขันธ 5 ประการนี้ ชื่อว่าทุกขสมุทัย (Thai Tripitaka 12/306/338)

สมุทยสัจจะ จึงแปลว่า ความจริงที่ไม่แปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น เป็นความจริงสาธารณสากลว่า ตัณหานั้นแหละเป็นสาเหตุที่ทำให้ต้องปฏิสนธิ (ทุกข์) หรือ สาเหตุที่ประมวลพัวพันถึงภพชาติมาให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่รำไป ความจริงอย่างนี้จะมิคนรู้ก็ตาม ไม่รู้ก็ตามก็คงเป็นอยู่อย่างนี้ สมุทยอริยสัจจะ จึงหมายถึง บุคคลผู้มีปัญญารู้ความจริงแห่งชีวิตที่ไม่แปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น เป็นความจริงสาธารณสากลว่า ตัณหานั้นแหละเป็นสาเหตุที่ทำให้ต้องปฏิสนธิ (ทุกข์) หรือ สาเหตุที่ประมวลพัวพันถึงภพชาติมาให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่รำไป และเป็นธรรมที่ต้องละ

นิโรธสังจะ หมายถึง ความจริงสากลมีอยู่ ได้แก่ภาวะที่หมดจากกิเลส นิโรธสังจะมีลักษณะนิวัตติ คือ ย้อนกลับ เป็น อสังขตะ การกำจัดความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในอุปาทานชั้น 5 ประการ นี้ชื่อว่า ทุกขนิโรธ (Thai Tripitaka 12/306/338) พระสารีบุตรสรุป นิโรธสังจะ ไว้ว่า นิโรธสส นิสสรณภูโจ วิเวกภูโจ อสงขตภูโจ อมตภูโจ สจฉิกิริยภูโจ (Pali Tripitaka 31/108/122) แปลว่า สภาวะที่เป็นเครื่องสลัดออก สภาวะที่เป็นวิเวก สภาวะที่เป็น อสังขตะ สภาวะที่เป็นอมตะ สภาวะที่ควรทำให้แจ้งแห่งนิโรธ (Thai Tripitaka 31/108/169) แนวคิดของพระเรรูกาเนเถระ กล่าวถึงนิโรธสังจะไว้ 2 ประเด็น คือ (1) ดับดับคณหาอย่างสิ้นเชิง (2) เมื่อดับดับคณาอันเป็นเหตุให้เกิดภพชาติ ภพชาติในอนาคตกัป นิโรธ มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า นิพพาน นิโรธสังจะ คือ นิพพานที่สลัดจากทุกขสังจะ และสมุทยสังจะ อย่างสิ้นเชิง เป็นความจริงที่มีอยู่ โดยมี 2 ประเภท คือ นิโรธสังจะที่ปรากฏแก่ญาณแห่งพระอริยบุคคล เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานเช่นนี้คือปัญญาที่เกิดกับพระอริยบุคคลอย่างสมบูรณ์ที่สุด และ นิโรธสังจะที่ดับกิเลสและชั้น 5 อย่างสิ้นเชิงเรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพาน นิโรธสังจะที่ปรากฏแก่ปัญญาของพระอริยบุคคล เรียกว่า นิโรธอริยสัง

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายอริยมรรคว่า “กถณจ ภิกขเว ภิกขุ อริย อญฺจนคิกิ มคคฺ ภาเวนโต อริย อญฺจนคิกิ มคคฺ พหุสิกรโนโต วมเตว ปापเก อกุสเล ธมฺเม โน ปจฺจาวมตี (Pali Tripitaka 19/297/73) . แปลว่า ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุเมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มากย่อมคายบาปอกุศลธรรมออกอย่างเดียว ไม่ให้กลับมา” (Thai Tripitaka (ไทย) 19/ 297/ 83) พระสารีบุตรกล่าวสภาพแห่งมรรคว่า “มคคสส นียยานภูโจ เหตุภูโจ ทสสนภูโจ อาธิเปเตยภูโจ ภาวนภูโจ” แปลว่า สภาวะที่นำออก สภาวะที่เป็นเหตุ สภาวะที่เห็น สภาวะที่เป็นใหญ่ สภาวะที่ควรเจริญแห่งมรรค (Thai Tripitaka 31/109/169) องค์มรรคแต่ละข้อมีสภาพหรือคุณสมบัติ ดังนี้ (1) สัมมาทิฐิ หมายถึง เห็นอริยสัง 4 เห็นไตรลักษณ์และเห็นปฏิจางสมุปบาท (2) สัมมาสังกัปปะ หมายถึงความนึกคิดในทางสละปลอดจากกาม ความนึกคิดปลอดจากพยาบาท และความนึกคิดปลอดจากการเบียดเบียน (3) สัมมาวาจา หมายถึงพูดคำสัตย์ พูดไม่ส่อเสียด พูดคำอ่อนหวาน พูดสิ่งมีสาระ (4) สัมมากัมมัฏฐะ หมายถึงไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์ทั้งหลาย ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม (5) สัมมาอาชีวะ หมายถึงเว้นมิฉาชีพ ประกอบสัมมาอาชีพ (6) สัมมาวายามะ หมายถึงเพียรระวังความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น เพียรกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีให้เกิด เพียรรักษาความดีไว้ (7) สัมมาสติ หมายถึงพิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรม (8) สัมมาสมาธิ หมายถึงฉาน 4 (Thai Tripitaka 10/329/214.) มรรคที่จะเป็นองค์อริยมรรคนั้น ต้องเป็นมคคสมังคิหรือสามัคคีมรรค หรือ อัญฺจํคิกมคคฺ หรือ อัญฺจํคิกมรรค พระภูิกกาจารย์อธิบายมรรคว่า “เป็นที่ประชุมแห่งโพธิปักขิยธรรมทั้งปวง ประดุจมหาสมุทรอันเป็นที่ประชุมแห่งแม่น้ำทั้งปวง แม่น้ำน้อยใหญ่ในโลกธาตุนั้น ย่อมมีกระแสอันใหญ่ไหลหลังลงไปสู่มหาสมุทรทั้งสิ้น จะพ้นจากมหาสมุทรนั้นหาไม่ได้ ฉนฺโต อัญฺจํคิกมรรคนั้นเป็นยานอันอุดมเป็นที่ประชุมแห่งโพธิปักขิยธรรมทั้งปวง

2) กระบวนการและขั้นตอนบรรลุนิสัง 4 ของพระอริยบุคคล

กระบวนการและขั้นตอนบรรลุนิสัง 4 ของพระอริยบุคคล ผู้วิจัยได้แบ่งไว้ในประโยชน์ออกเป็น 2 วลี คือ (1) กระบวนการ หมายถึง การสะสมบารมีของพระสาวกโพธิสัตว์ ในอดีตชาตินับจำนวนประมาณ 91 กัปเป็นอย่างน้อย (Thai Tripitaka 32/บทนำ/97) และการสะสมบารมีของพระโพธิสัตว์ประเภทพุทธ ได้แก่ ปัจเจกพุทธและสัมมาสัมพุทธ (2) ขั้นตอน หมายถึง เหตุ ปัจจัย ที่จะส่งผลต่อการบรรลุมรรค ผล นิพพานขณะปัจจุบัน พระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยได้สรุปไว้มี 2 ประเภท คือ (1) พุทธ พระพุทธเจ้า ได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า (2) อนุพุทธ หรือ อริยสาวโก (Phramahakadjayathera, 2016) ได้แก่ พระอริยบุคคล 4 จำพวก คือ พระโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ รวมแล้วมี 6 บุคคล คือ (1) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า(2) พระปัจเจกพุทธเจ้า (3) พระโสดาบัน (4) พระสกทาคามี (5) พระอนาคามี (6) พระอรหันต์ พระอริยบุคคลทั้ง 6 ประเภทนี้ ย่อมมี กระบวนการ ขั้นตอน และผลแห่งการตรัสรู้ที่เหมือนกันและแตกต่างกัน พระโพธิสัตว์จะต้องมีอุปนิสัยอยู่ใน ขั้นสันดานด้วยการสะสมบารมีอย่างต่อเนื่อง คำว่า บารมี ภาษาบาลีว่า ปารมี (Phraakkawangathera, 2014) หมายถึง บุคคลที่มุ่งหน้าไปสู่นิพพานอันประเสริฐด้วยการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา หรือบารมี 10 ประการ (Phra Buddhakosajarn, 2005) บุคคลเช่นนี้เรียกว่า พระโพธิสัตว์

กระบวนการก่อนที่จะตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุก เรียกกอีกอย่างว่า อธิคมนิทาน (Phra Buddhakosajarn, 2005) สาเหตุแห่งการตรัสรู้ พระองค์นั้นต้องบำเพ็ญบารมีนับไม่ได้ เรียกว่า อสงไขย การบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ไม่เหมือนกัน บุคคลที่บำเพ็ญบารมีก่อนจะเป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระโพธิสัตว์ประเภทบรมโพธิสัตว์เจ้า ก่อนที่จะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณนั้น พระโพธิสัตว์ที่จะเป็น พระพุทธเจ้า ได้เตรียมการสะสมบารมีเพื่อที่จะจักได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (พุทธโฆสมหาเถระ, 2554) นั้น มี 3 ระดับ คือ (1) บารมี 10 ประเภท (2) อุปบารมี 10 ประเภท (3) ปรมัตถบารมี 10 เช่น ทาน มี 3 ระดับ จากหยาบไปหาประณีตหรือสูงสุด ระดับที่ 1 การบริจาคสิ่งของภายนอกเป็นทานบารมี ระดับที่ 2 การ บริจาคอวัยวะเป็นทานอุปบารมี ระดับที่ 3 การบริจาคชีวิตเป็นทานปรมัตถบารมี

(2) สวากบารมี คือ การบำเพ็ญความเพียรเพื่อที่จะตรัสรู้ตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สวากบารมี มี 3 ประเภท

การบำเพ็ญบารมีของพระสาวกนั้นมี 3 ประเภท คือ

(2.1) อัครสวากบารมี หมายถึง ผู้เลิศกว่าพระสาวกทั้งปวง ได้แก่ พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ ใช้ระยะเวลา 1 อสงไขย 100,000 กัป

(2.2) มหาสวากบารมี หมายถึงสาวกผู้ใหญ่ ได้แก่ อสีติมหาสาวก 80 รูป ต้องบำเพ็ญเพียรระยะเวลาอย่างน้อย 100,000 กัปขึ้นไป

(2.3) ปกติสวากบารมี สาวกทั่วไปนอกจากอัครสวากและมหาสาวก ต้องบำเพ็ญเพียรระยะเวลา แส่นกัปลงมา อย่างต่ำ 91 กัป ส่วนใหญ่จะเป็น 100 กัป หรือ 1,000 กัป (จุ.อป. (ไทย) 32/บทนำ/97)

ดังนั้น กระบวนการการก่อนที่จะตรัสรู้ธรรมนั้น พระโพธิสัตว์ประเภทพระพุทธานุสสัมมาสัมพุทธเจ้าจะต้องบำเพ็ญบารมี 30 ทศ ระยะเวลา 4 อสงไขยแสนมหากัปเป็นอย่างน้อย พระโพธิสัตว์ประเภทพระปัจเจกพุทธเจ้าต้องบำเพ็ญบารมี 2 อสงไขยเป็นอย่างน้อย ส่วนสาวกบารมีต้องบำเพ็ญบารมี 91 กัปเป็นอย่างน้อย

การตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนที่พระบรมโพธิสัตว์เจ้าจะบรรลุธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกองค์ต้องมีการตรัสรู้ธรรม 3 ชั้นญาณคือ (1) ปฐมยาม ก็ทรงได้บุพเพนิวาสานุสสติญาณ (2) มัชฌิมยาม ก็ทรงชำระทิพยจักขุญาณ ได้แก่จตุปปาตญาณ (3) ปัจฉิมยาม ก็ทรงหยั่งพระญาณลงในปฏิจางสมุปบาท ทรงพิจารณาวิภูษะและวิวิภูษะ พอรุณอุทัยก็ทรงเป็นพระพุทธเจ้า (Thai Tripitaka 12/212-214/222-223) ญาณที่เข้าไปรู้ในปฏิจางสมุปบาท คือ อาสวัคชญาณ คือ ละอวิชชาได้แล้ว วิชชาเกิดก็ขึ้น ดังพระบาลีว่า “อวิชชา ปหีนา โหติ วิชชา อุปปันนา” (Thai Tripitaka 16/1/80) ในการตรัสรู้ในการทำให้อาสวะให้สิ้นนั้นทรงตรัสรู้ปฏิจางสมุปบาทโดยอนุโลม 1 รอบ และปฏิโลม 1 รอบ แล้วจึงสำเร็จอนุตรตรสัมมาสัมโพธิญาณ หลังจากตรัสรู้แล้ว ทรงเกิดความดำริขึ้นในพระทัยว่า “ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียด บันดาลจึงจะรู้ได้ สำหรับหมู่ประชาผู้ร้นรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย ฐานะอันนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือ หลักอทิปปัจจยตา หลักปฏิจางสมุปบาท (Thai Tripitaka 4/7-9/7)

ส่วนขั้นตอนคือขณะที่จะบรรลุเป็นพระอริยบุคคลประเภทสาวกนั้น ต้องปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ต้องเริ่มต้นจากกุศลอันเป็นโลกิยะหรือโพธิปักขิยธรรมอันเป็นโลกิยะก่อน แต่โพธิปักขิยธรรมนั้นเป็นนามธรรมหรือนามขั้นอย่างเดียวก่อน การปฏิบัตินั้นจะต้องประกอบในส่วนของรูปขันธ์และหลักการปฏิบัติด้วย พระพุทธองค์จึงได้ป้อนกฎปฏิบัติธรรม แปลว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อปฏิบัติไม่ผิด ไม่เป็นสองแง่ เป็นเอกภาพ มีเป้าหมายเพื่อมรรค ผล นิพพานมีอยู่ 3 ประการ คือ (1) มีสติคุ้มครองทวารในอินทรีย์ (อินทรีเยสุ คุตตวาโร/โพธิปักขิยธรรมอันเป็นโลกิยะและสูงสุดคือโลกุตตรมรรคอันทำงานร่วมกับรูปขันธ์) (2) รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร (โภชนา มตตณฺญ/หลักการปฏิบัติ) (3) ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนืองๆ (ชาคริย โอนุยุตโต/โพธิปักขิยธรรมอันเป็นโลกิยะและสูงสุดคือโลกุตตรมรรคอันทำงานร่วมกับรูปขันธ์) บุคคลที่จะเจริญจุดสูงสุดก็มีภูมิจิตตธรรมนั้นต้องไม่เป็นอภัพบุคคล คือ บุคคลที่ไม่เหมาะแก่การบรรลุธรรมมีดังนี้ บุคคลผู้ประกอบด้วยเครื่องกั้นคือกรรม เครื่องกั้นคือกิเลส เครื่องกั้นคืออวิบาก เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีฉันทะ มีปัญญาทรม โง่เขลา ไม่ควรหยั่งลงสู่นิยาม (มรรค) ที่ถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย บุคคลเหล่านี้เรียกว่า ผู้เป็นอภัพพาคมนะ (Thai Tripitaka 36/12/153) ขณะเดียวกันก็กลยามบุชชนั้นต้องเป็นปฏิสนธิด้วยไตรเหตุ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ (ปัญญา) และเป็นภัพพบุคคล ผู้เหมาะแก่การตรัสรู้ธรรม (ตรงข้ามกับอภัพพบุคคล)

ขั้นตอนการตรัสรู้ธรรม 4 ของพระอริยสาวก การเจริญจุดสูงสุดก็มีภูมิจิตตธรรม ต้องอยู่ในวิปัสสนาภูมิ หมวดใดหมวดหนึ่งในวิปัสสนาภูมิ 6 ได้แก่ ชั้น 5 หรือ อายุตน 12 หรือ ธาตุ 18 หรือ อินทรีย์ 22 โดย

ความเป็นไตรลักษณ์ เมื่อนำเอาชั้น 5 เป็นต้น มาพิจารณา โดยความเป็นไตรลักษณ์แล้ว ก่อนที่โศดาปัตติ มรรคจิตเกิดขึ้นนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า ผู้ปฏิบัติต้องมีคุณสมบัติพร้อม 4 ประการ คือ (1) สัมปยุตสังเสาะ การคบหาสัตบุรุษคือพระอริยบุคคล (2) สัทธัมมัสสวนะ การฟังพระสัทธรรมของพระพุทธเจ้า (3) โยนิโส- มนสิการ การมนสิการโดยแยบคายในไตรลักษณ์ (4) ธัมมานุวัตรปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือ ปฏิบัติ ข้อปฏิบัติอันมีในสวนเบื้องต้น อันเป็นธรรมเพื่อสอดคล้องโลกุตตรธรรม (Thai Tripitaka 11/ 311/286)

ขณะที่มรรคจิตเกิดขึ้นนั้น พระสารีบุตรกล่าวถึงมรรคญาณทั้ง 4 คือ โศดาปัตติมรรค สกทาคามิ มรรค อนาคามิมรรค อรหัตมรรค มีสภาพ และหน้าที่ดังนี้ มคฺคสฺส นียยานญฺโห เหตุญฺโห ทสฺสนญฺโห อาธิปเตยญฺโห ภาวนญฺโห (Pali Tripitaka 31/108/122) แปลว่า สภาวะที่นำออก สภาวะที่เป็นเหตุ สภาวะ ที่เห็น สภาวะที่เป็นใหญ่ สภาวะที่ควรเจริญแห่งมรรค (Thai Tripitaka 31/108/169) อีกประการหนึ่งมรรค สัจจะจะมีลักษณะนิวัตตนะคือเหตุให้ย้อนกลับ เป็นทสฺสนะ ความเห็นจริง (Phra Buddhakosajarn, 1996) ดังนั้น พระอริยบุคคลต้องภาวนารู้ในชั้น 5 เป็นต้นโดยความเป็นทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคเป็นอารมณ์ ประกอบเนื่องๆ ในจุดสัจจกัมมัญฐานภาวนา เมื่อมคฺคญาณเกิดขึ้น 1 ขณะจิต ย่อมทำหน้าที่พร้อมกันทีเดียว 5 ประการ คือ (1) ญาณทสฺสน เห็นแจ้งในจุดสัจจธรรม (2) ทำลายกิเลส (3) สัมผัสพระนิพพาน ไม่หวนกลับมาเกิดอีก (4) เข้าสู่ความเป็นอริยบุคคลหรืออริยโคตรโดยสมบูรณ์ (5) ปิดประตูแห่งอบายได้โดยเด็ดขาด พระอริยบุคคลที่เป็นประเภทสาวกต้องผ่านการบวชการรู้เหตุรู้ผล (อริยสัจ 4) อย่างลึกซึ้งขั้นนี้ทุกรูปทุกองค์

3) วิเคราะห์กระบวนการและขั้นตอนการบรรลุอริยสัจ 4 ของพระอริยบุคคล

สัจจะธรรมที่พระพุทธองค์เข้าถึงด้วยพระองค์เองจึงเรียกตรัสบอกอุทานแก่พระองค์เองครั้งแรกยังไม่มีการเรียก ต่อมาเรียกชื่อว่าอริยสัจจะๆ มี 2 ชุด คือ (1) สำหรับพระพุทธเจ้า ซึ่งอริยสัจจะของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้ามี 24 คือ องค์ปฏิจจสมุปาบาทสายนเกิดคือ อุปปาทวาระ 12 สายดับคือนิโรธวาระ 12 (2) สำหรับพระอริยสาวก พระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลังตรัสรู้แล้วได้เสวยวิมุตติสุขใช้ เวลา 5 สัปดาห์ (Thai Tripitaka 4/1-7/1-8) แล้วได้ค้นพบอริยสัจจะ สำหรับนำไปสอนผู้อื่นให้รู้ตาม อนุพุทธะ) จึงได้ตรัสรู้สูตรใหม่ขึ้นมา แล้วทรงนำมาสอนปัญจวัคคีย์ครั้งแรก เรียกว่า จตุสัจจะ หรืออริยสัจ 4 ดังนั้น อริยสัจโดยพิสดารจึงมี 24 เป็นอริยสัจของพระพุทธเจ้า อริยสัจโดยย่อที่พระพุทธเจ้าแสดง เป็น อริยสัจของพระอริยสาวก ดังที่พระพุทธองค์นำมาแสดงแล้วแก่อัญญาโกณฑัญญะ รู้สัจจะธรรม 4 ประการขึ้น มา (ทิฎฐิธมฺโม) พร้อมกับเท้ามหาพรหมจำนวนประมาณ 18 โภกวิ ทัว 10,000 โลกธาตุ อันเป็นพุทธเชตของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็บรรลุอรหัตต์ไปด้วย สัจจะธรรมที่มีผู้เห็น รู้ 4 ประการนี้ จึงกลายเป็น จตุอริยสัจจะ แปลว่า ความจริงสากล 4 ประการ ที่มีผู้เข้าไปรับรู้แล้วเปลี่ยนบุคคลหนึ่งยกระดับจิตไปสู่อีกบุคคลหนึ่ง หรือ จากปุถุชนไปสู่ความเป็นพระอริยบุคคล แต่กว่าจะมารับรู้เข้าใจสัจจะธรรมทั้ง 4 ประการนี้ พระพุทธองค์ทรง แสดงโพธิปักขิยธรรม หลักธรรมที่จะเข้าไปรู้จตุสัจจธรรม มีทั้งหมด 7 หมวด รวมแล้วมี 37 ประการ กระบวนการตรัสรู้นั้นพระสัมมาสัมพุทธะต้องผ่านการบำเพ็ญบารมีอย่างน้อย 4 อสงไขย พระปัจเจกพุทธเจ้า

2 อสงไขย พระอริยสาวก อย่างน้อย 91 กัป ถึงจะตรัสรู้หรือริยสังได้ อริยสัง 4 จึงเป็นกระบวนการเปลี่ยนผ่านจากปุถุชนไปสู่ความเป็นพระอริยบุคคลหรืออริยสาวกได้ โดยพระอริยบุคคลที่เป็นประเภทอริยสาวกทุกท่านต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้ โดยผ่านการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถจะเข้าใจได้ เพราะผู้ที่ตรัสรู้หรือริยสัง 4 ต้องสอนให้ผู้อื่นรู้ตามได้ พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้หรือริยสังพิสดาร 24 เท่านั้น เมื่อบุคคลรู้จุดสังจธรรม 3 รอบ และอาการทั้ง 12 นิโรธหรือนิพพานก็ปรากฏ คือภาวะแห่งปัญญาที่เห็นโทษแห่งทุกขในวัฏฏะและเหตุแห่งทุกขในวัฏฏะเกิดจากอวิชชาและโมหะนั้นเอง เมื่อเข้าไปรู้แล้วสว่างแล้ว จิตหลุดพ้น เป็นอิสระจากโลกทั้ง 3 คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก นั้นแหละเรียนว่า อรหัตตะหรือ จิตเข้าสู่ในอวิชชาเข้าสู่อมตนิพพาน ตลอดไป ดังนั้น กระบวนการนั้นแยกออกเป็น 2 คือ (1) กัปปหรือระยะเวลา เป็นไปเพื่อธรรมดาของพระโพธิสัตว์ เช่น ประสูติแล้วเดินได้ 7 ก้าว (2) การสร้างบารมี เป็นไปเพื่อการตรัสรู้ และขั้นตอนของผู้จะตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้หรือริยสังโดยพิสดาร 24 ได้แก่ ปฏิจจสมุปบาทอนุโลม 12 ปฏิจจสมุปบาทปฏิโลม 12 ส่วนพระอริยสาวกตรัสรู้หรือริยสังโดยย่อ 4 ได้แก่ อริยสัง 4

สรุป

การตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้าต้องอาศัยอินทรีย์ 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา อย่างต่อเนื่องนับภพ นับชาติอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่อดีตชาติ จนถึงปัจจุบันชาติ และต้องกระทำต่อไปจนลมหายใจสุดท้ายเพื่อมรรค ผล นิพพาน ผู้วิจัยเห็นความสำคัญแห่งพระปริยัติธรรม คือ การศึกษาพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะพระปริยัติธรรมประดุจดั่งแผนที่เดินทาง หรือประดุจดั่งป้ายบอกเส้นทางกับผู้หลงทางส่วนข้อเสนอแนะงานวิจัยครั้งต่อไป งานวิจัยครั้งนี้เน้นเรื่องกระบวนการสะสมบารมีในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ ขั้นตอนเน้นไปที่ขณะจิตไปรับอารมณ์หรือริยสังจะ งานวิจัยครั้งนี้นับว่ายังไม่สมบูรณ์รอบด้านยังไม่สมบูรณ์ในขั้นตอนขณะเจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ในรูปแบบใดเพื่อให้หรือริยสังจะอารมณ์เกิดขึ้นเหมาะสมกับบุคคลนั้นๆ

References

- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Pali Tripitaka*. Bangkok: MCU Press.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Thai Tripitaka*. Bangkok: MCU Press.
- Phra Puttharakkitthera, (2009). *Shinalungkar*, Phra Kunthasaraphiwong translator and describe, Bangkok: Prayounrsanthaikarnpim.
- Phra Rerukane Junthavimolthera. (2011). *Noble Truth 4*. Bangkok: Janpen.
- Thumthong, S. (2014). *Noble Truth 4*. Bangkok: Phappim
- P.A. Payutto. (1997). *Jarikboon – Jarikdharm*. (6th ed.). Bangkok: Sahathamika.
- Phra Buddhakosajarn. (2005) *Wisuthimurk*. Somdetphrabuddajarn (Ard Arsaphamahathera) translator and edited. (6th ed.). Taiwan: R.O.C.
- Buddhakosajarn. (1996). *Wisuthimurkpakorn*. Bangkok: Winyan.
- Phraauppatisasathera. (2016). *Wisuthimurk*. (8th ed.). Bangkok: MCU Press.
- Mokhakhalanlannathera, (1999). *Khamphee Aphithanwannana*. Phramahasomphong Muthito translator. Bangkok: Thammsapha.
- Phardthera. (1987). *Dikathammacakkappawattanasutra*. Naka Pratheep tranastor. Bangkok: Winyan.
- Phramahakadjayathera. (2016). *Padgopathedpakorn*. Bhoomi Bhikkhu Foundation translator. Bangkok: Bhoomi Bhikkhu Foundation.
- Phraakkawangathera. (2014). *Saththanethithatumala*. Bangkok: Prayooshanthaikanpim.